

Ką apie totorius pasakoja jų gyvenamosios vietos ir tekstyno duomenys

RITA BARANAUSKIENĖ,

ILONA MICKIENĖ,

AIRIDA PAŽĖRAITĖ

Vilniaus universitetas, Kauno fakultetas, Kalbų, literatūros ir vertimo studijų institutas,

Muitinės g. 8, 44280 Kaunas

El. paštas: rita.baranauskiene@knf.vu.lt; ilona.mickiene@knf.vu.lt; airida.pazeraite@knf.stud.vu.lt

Straipsnyje siekiama aptarti Lietuvos totorių tautinės mažumos istorinę ir kultūrinę situaciją, išanalizuoti totorių gyvenamąsias vietas, jose užfiksuotus su totoriais susijusius vietovardžius ir atskleisti totoriaus konceptualizavimą. Medžiaga tyrimui rinkta iš „Lietuvos vietovardžių geoinformacinės duomenų bazės“ (LVGDB), Lietuvių kalbos instituto Vardyno archyvo pagrindinės kartotekos ir „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ (DLKT).

Vietovardžių su šaknimi *totor-* semantinė analizė atskleidė, kad vietovardžiai dažnai susiję su totorių gyvenamomis teritorijomis, istorija ir kultūra. „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ duomenys, apibūdinami įvairiais semantiniais aspektais, leidžia geriau suprasti totorių įvaizdžio formavimąsi, atskleidžia egzistuojančius stereotipus, totorių kultūrinį paveldą.

Raktažodžiai: vietovardžiai su šaknimi *totor-*, semantinė analizė, etnonimo *totorius* konceptas, tekstynų lingvistika

IVADAS

Totoriai yra viena iš seniausių tautinių mažumų, gyvenančių Lietuvoje, turinčių prasmingą ir įsimintiną praeitį. Lietuvos totorių istoriją, jų bendruomenės gyvenimą, kultūrinius, religinius, kalbinius aspektus yra tyrę įvairių sričių mokslininkai – Laima Anglickienė [1], Tamara Bairašauskaitė [2; 3], Adas Jakubauskas, Deividas Sitdykovas, Stanislavas Duminas [7], Galina Miškinienė [17; 18]. Atskirai yra nagrinėti totorių asmenvardžiai [4], vietovardžių su šaknimi *totor-* struktūra ir paplitimas [16], analizuotas *totoriaus* konceptas pasitelkiant „Lietuvių kalbos žodyną“ [11]. Konceptų tyrimuose siekta „aprašyti, kaip konkrečia kalba kalbantys žmonės suvokia vienus ar kitus nekalbinės tikrovės subjektus ir

objektus“ [20, 10]. Išsamiai aprašyti lietuvių kaimynų *latvio* [22; 23], *lenko* [23], *baltarusio* / *gudo* [23], *vokiečio* [23], *ruso* [23] vaizdiniai.

Lietuvoje totoriai gyvena nuo XIV amžiaus. Pirmųjų totorių apsigyvenimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje žinomas nuo kunigaikščių Gedimino, Kęstučio, Algirdo laikų [8, 5]. Pirmosios jų gyvenvietės atsirado XIV a. pabaigoje, o daugiausia totorių Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje apsigyveno Lietuvos Didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo metais. Nemaža dalis liko gyventi mūsų krašte kaip karo belaisviai [1, 48; 6, 24].

Į Lietuvą imigravę totoriai gavo žemių, įkurtos pirmosios jų gyvenvietės Trakuose, Vilniuje, Kaune, Gardine, Naugarduke, Punioje, Lydoje, Krėvoje, kurių svarbiausias uždavinys – ginti valstybę [14, 176].

Nuo seno totoriai žinomi kaip geri kariai ir jų pagrindinė prievolė buvo karų metu padėti Lietuvai [1, 236]. Už tarnybą kariuomenėje, vėliau – ir raštinėje, iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų totoriai gaudavo žemės, bajorų dvarus. Tiesa, miestuose gyvenančių totorių padėtis buvo kitokia: jie dažniausiai buvo nepasiturintys, gyveno uždromis bendruomenėmis [14, 176].

Svarbios pareigos agrarinėje visuomenėje buvo patikėtos svetimšaliams, nes jie negalėjo reikšti pretenzijų į valdžią, todėl Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje totoriams buvo patikėta dvaro apsauga [1, 39]. Taip pat žinoma, kad totoriai prekiaavo, vertėsi žemdirbyste, dirbo vežikais, nešikais [1, 14].

Totoriai Lietuvoje gyveno nuo seno, tai rodo jų paminėjimas lietuvių padavimuose, sakmėse, pasakojimuose, karinėse-istorinėse, vestuvinėse dainose, raudose, patarlėse, mįslėse, palyginimuose [1, 235]. Tautosakoje atsiskleidžia totoriaus, kaip svetimo žmogaus, paveikslas: dėl religijos, papročių, išskirtinės socialinės padėties, priklausomybės karių luomui, dėl kito antropologinio tipo [1, 239]. Totoriai, kaip kito antropologinio tipo žmonės, išsiskiria savo išvaizda – yra specifinių veido bruožų, tamsesni už lietuvius. Atliktas tyrimas rodė, kad lietuviams totoriai visų pirma buvo kariai ir beveik visada priešai, liko svetimi – kitaip atrodė, kitaip rengėsi ir kalbėjo, valgė ne viską, ką valgo lietuviai, laikėsi savo papročių ir tradicijų [11].

„Lietuvių kalbos žodyno“ analizė atskleidžia, kad totoriai lietuviams buvo puikiai pažįstami, tai liudija ir didelis kiekis su totoriais susijusių antraštinių žodžių: *totoriai*, *tatarai*, *tatariai*, *tutoriai*, *totorius*, -ė, *totoris*, -ė, *totorys*, -ė, *tautorius*, -ė, *tataras*, -ė, *tatoris*, -ė, *tutorius*, -ė, *totorka*, *totorienė*, *totoriukas*, -ė, *totorukas*, -ė, *totorynas*, *totorkaitė*, *totorsnukis*, *totorinis*, -ė, *tatarinis*, -ė, *totoriškas*, -a, *totoriškai*, *tutoriškai*, *totoriškis*, -ė, *totoriauti*, *pritotoriauti*, *totorstė*, *totorinė*, *totorkapiai*, *totorkė*, *tatarška*, *tatarškas*, *tatarškinis*, *tatarka* [11, 6].

Nors savo kalbą totoriai prarado, jie visada išsiskyrė daugiakalbyste. Oficialiame gyvenime, vėliau ir namuose, totoriai kalbėjo lietuviškai, tačiau mokėjo lenkų, rusų, baltarusių kalbas, tik maldas giedodavo arabų kalba [14, 181].

Nepaisant vis didėjančios totorių asimiliacijos, jie stengėsi išlaikyti savo etniškumą, dalyvauti kultūrinėje veikloje [14, 186], laikytis savo papročių, gyvenimo būdo („totoriavo“), savo gentainius laidojo atskirose kapinėse [11, 6]. Reikšmingu elementu, padėjusiu išlaikyti etninį išskirtinumą, gali būti laikomas ir savitas kulinarinis totorių paveldas [14, 183]: pyragas šimtalapis, koldūnai (*kundum*), moliūgų pyragas su mėsa, apeiginiai paplotėliai (džaima), chalva ir kiti.

Totorių bendruomenė Lietuvoje yra negausi. 2011 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje gyveno 2793 totoriai, o 2021 m. (gyventojų ir būstų surašymo duomenimis) – 2142 totoriai [25].

Nors totorių istorija, religija, kultūra yra aprašyta palyginti išsamiai, onimai ir etnonimai, turintys šaknį *totor-*, yra mažiau tyrinėti. Straipsnyje apsiribojama onimų ir etnonimo su šaknimi *totor-* (liet. totōris ar totōrius „totorių tautų ar genčių žmogus“ [13]) analize. Siekiant nuodugniau išanalizuoti vietovardžių su šaknimi *totor-* semantiką, pasitelkti šie šaltiniai: „Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė“ (LVGDB), Lietuvių kalbos instituto Vardyno archyvo pagrindinė kartoteka. Į vis dar pildomą „Lietuvos vietovardžių geoinformacinę duomenų bazę“ iš Lietuvių kalbos instituto Vardyno archyvo pagrindinės kartotekos įrašyti vietovardžiai ir jų lingvistiniai-geografiniai duomenys [15]. Iš „Lietuvos vietovardžių geoinformacinės duomenų bazės“ surinkta visa tiriamoji medžiaga su šaknimi *totor-*, į duomenų bazę kol kas neįtraukti vietovardžiai, rinkti iš Lietuvių kalbos instituto archyvo¹ nurodant kartotekos kortelėse užrašytą objektą, vietą, metus ir duomenų rinkėjų pateiktus objektų aprašymus, kurių kalba netaisyta. Iš viso surinkti 158 vietovardžiai su šaknimi *totor-*. Pastebėta, kad kai kurie vietovardžiai kartojasi. Tokiu atveju analizuojamas tik vienas vietovardis, įrašant skirtingas vietovardžio užrašymo datas, jeigu jos nurodomos.

Kita dalis tiriamosios medžiagos rinkta iš Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ (toliau – DLKT) publicistikos tekstų. Sakiniai atrinkti į DLKT išplėstinės paieškos laukelį įrašius žodžio šaknį *totor-* ir pažymėjus varnele ‘analizuoti publicistiką’. Pateikus užklausą DLKT parodė 1 211 vartojimo atvejų, iš kurių tyrimui su minimaliu kontekstu (300 ženklų pagal DLKT konkordanso eilutės plotį) atrinkti 158 pavyzdžiai su vyriškosios ir moteriškosios giminės, skirtingų skaičių ir linksnių daiktavardžio *totorius* formomis.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti onimų su šaknimi *totor-* semantiką ir aprašyti etnonimo *totorius* konceptą „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ publicistikos tekstuose. Taikant semantinę analizę, onimai analizuojami metaforizacijos (kognityvinio) aspektu, atsižvelgiant į šių onimų semantinius požymius ir motyvaciją. Etnonimo *totorius* konceptualizacija nagrinėjama remiantis tekstynų lingvistikos, interpretaciniu ir aprašomuoju metodais. Straipsnyje remiamasi Loretos Vaičiulytės-Semėnienės tyrimuose [22, 173; 18] nagrinėjama etnonimo *latvis* semantiniais aspektais, kurių sąrašas, atsižvelgus į etnonimo *totorius* konceptualizavimą DLKT, buvo kiek pakoreguotas ir papildytas. Išskirti šie semantiniai aspektai: (psicho)socialinis, fizinis, lokalinis, demografinis, tautinis ir religinis.

1. ONIMŲ SU ŠAKNIMI *TOTOR-* SEMANTIKA

Visi surinkti onimų su šaknimi *totor-* pavyzdžiai, išskyrus vieną (*Totorius* – pieva (Alytaus r., 1935, LKI), struktūros požiūriu yra antriniai, t. y. sudaryti su priesagomis, sandūros būdu ir sudėtiniai. Antrinių onimų darybos pamatu eina etnonimas *totorius*, asmenvardis *Totorius* arba kitas vietovardis *Totoriško dvaras*.

Onimai įvardija kuriuos nors geografinius objektus ir pagal geografinio objekto tipą gali būti skirstomi į šias semantines grupes:

- a) gyvenamosios vietos,
- b) hidrografiniai objektai,
- c) reljefo formų (orografiniai) objektai,
- d) istoriniai-kultūriniai objektai,
- e) žemės dangos objektai [15].

1 Straipsnio autorės dėkoja Lietuvių kalbos instituto direktoriui dr. Dariui Ivoškai už perduotą Lietuvių kalbos instituto Vardyno archyve saugomą medžiagą.

Onimai, kaip ir kiti tikriniai žodžiai, turi specifinę semantiką, susijusią su žmonių psichika, t. y. patirtimi, kalbėjimo situacija, suvokimu ir visu enciklopediniu žinojimu. Semantinis santykis yra santykis ne tarp žodžio ir daikto, bet tarp dviejų mentalinių fenomenų – žodžio reprezentacijos ir pasaulio reprezentacijos individo sąmonėje [10], vadinasi, grindžiamas mąstymo procesu. Pagal etnonimo, asmenvardžio, vietovardžio analogiją ir motyvaciją yra sukurta antrinių vietovardžių su šaknimi *totor-*, perkeltine reikšme įvardijančių gyvenamųjų vietų, hidrografinius, orografinius, istorinius-kultūrinius, žemės dangos objektus. Perkeltine reikšme vartojami antriniai vietovardžiai suprantami kaip tropiniai, sukurti metaforos arba metonimijos pagrindu. Onimo ir apeliatyvo reikšmių nedera tapatinti, nes onimo reikšmę lemia motyvacija, atsiradusi kuriant vietovardį.

Metaforos principu yra sukonstruoti konkretų tipą – dvarą, kaimą arba sodybą – **gyvenamųjų vietų pavadinimus** įvardijantys vietovardžiai. Tokiu atveju analizuojama dvinarė metafora, susidedanti iš temos, to, kas lyginama, t. y. objekto klasifikacinis parametras (dvaras, kaimas, sodyba), ir remos – objekto, vaizdo, su kuriuo lyginama, t. y. su geografinių objektų vardu (pavadinimu). Dvinarės metaforos prasminė jungtis (lot. *tertium comparationis*) yra bent vienas iš remos bruožų, elementų, ypatybių, tapusių dviejų dalykų semantinė sąsaja [9, 207]. Pagal panašumą ar gretinimą vieno daikto vardas perkeliamas kitam, remiantis bendru požymiu, pamatu, pagal kurį objekto klasifikacinis parametras lyginamas, gretinamas su geografiniu objekto pavadinimu. Analizuojant metaforinės reikšmės vietovardžius matyti, kad prasmine jungtimi, arba lyginimo pagrindu, eina fiziniai daikto požymiai, t. y. kalvotas reljefas, kai tam tikra vietovė vaizduojama kaip turinti kalnui būdingų bruožų. Galima numanyti, kad totorių gyvenamosios vietovės buvo įsikūrusios kalvotose vietose. Įdomu pastebėti ir tai, kad Lietuvoje bet kuri iškiluma dažnai vadinama ne kalva, o kalnu, todėl šiuos vietovardžius galima suprasti kaip hiperbolizuotuosius, pvz., *Totorkalnė* – kaimas, Biržų r. (7 sodybos, Vytautas Didysis apgyvendinęs totorius ant šio kalno) (1984) (LKI); *Totorkalnis* – buvo Totoriaus sodyba, Lazdijų r. (1988) (LKI).

Kiti tropiniai vietovardžiai analizuojami kaip metonimijos, kai vieno daikto vardas, pavadinimas pakeičiamas kitu, remiantis daiktų atitikimu, sąsaja, priklausomybe [9, 221]. Loginis ryšys yra susijęs tie vietovardžiai, kai vietoj dalies pasakoma visuma, vietoj giminės – rūšis ir atvirkščiai. Todėl juos tiksliau būtų vadinti metonimijos atmaina – sinekdoka, kuri grindžiama kiekybiniu daiktų santykiu. Analizuojant vietovardžius pastebėta, kad objekto klasifikacinis parametras, tipas, ir onimas susiję:

a) dalies ir visumos santykiu, kai vietoj visumos (kaimo) pasakoma dalis (kiemas) (*Totorkiemis* – kaimas, Kalvarijos r. (1960) (LKI); Vilkaviškio r., (20 kiemų) (1990) (LKI);

b) rūšies ir giminės santykiu, kai vietoj rūšinės sąvokos (kaimas) pasakoma gimininė (vieta): *Totorviečiai* – kaimas, Šakių r. (1972) (LKI; LVGDB; [25]).

Hidrografinius objektus žymi tropiniai vietovardžiai, dažniausiai konstruojami metaforos principu, kai bala pagal žemės paviršiaus panašumą lyginama su šulinėliu, pvz., *Totōrių šulinėlis* – bala, Druskininkų sav. (LVGDB); *Totorių šulnelis* – bala, Lazdijų r. (1974) (LKI). Kiti hidrografiniai vietovardžiai suvokiami kaip sinekdochos tropas, kai: a) vietoj visumos (upelis) pasakoma dalis (straumė) (*Totorkalnio strauė* – upelis, Biržų r. (1968) (LKI); b) daikto vardas perkeliamas iš apibendrinimo į konkrečią rūšį (*Totorplynė* – pelkė, Šakių r. (nedidelė pelkutė Žalgirio miško vakariniame pakraštyje, atsiremiančiame į Aleksandravos kaimą) (1983) (LKI); c) vienas sinonimų eilės žodis keičiamas kitu, kitaip tariant, viena rūšinė sąvoka keičiama kita taip tikslinant pelkės reikšmę (*Totorraistis* – bala, Šakių r. (1935) (LKI).

Orografiniai metaforiniai toponimai konstruojami pagal vaizdo panašumą, kai geografinis objektas gretinamas su vietos vardu: *Totorasalis* / *Totorsalis* – kalnas, Lazdijų r. (LVGDB; 1982, LKI); *Totorkalnis* – upelio krantas, Šakių aps. (1935) (LKI). Sinekdochos principu sukurtiems vietovardžiams būdingas: a) dalies ir visumos santykis, pvz., kai vietoj kalno įvardijamas šlaitas (*Totoršlaitis* – kalnas, Alytaus aps. (LKI) (dar vadinama *Totoršlaičio kalnas*) (1935) (LKI); b) visumos ir dalies santykis, kai vietoj kelio arba tako įvardijamas kalnas, upė, vieta, sodyba (*Totorkalnis* – kelias, Prienų r. (LKI); *Totorkalnis* – takas, Biržų aps. (1935) (LKI).

Žemės dangos objektus įvardijantys perkeltinės reikšmės sudėtiniai ir sudurtiniai vietovardžiai sudaromi metaforizacijos būdu paprastai lyginant tikslo ir ištakos sritis pagal vaizdo panašumą, pvz., *Totorių kelias* / *Tatarska droga* – laukas, Trakų aps. (1935) (LKI); *Totorių raistas* – pieva, Alytaus r. (1974) (LKI); *Totorupė* / *Totorupės* – raistas, Vilniaus aps. (LKI). Sinekdochos principu, t. y. dalies ir visumos santykiu, siejami vietų vardai ir jų geografiniai pavadinimai, pvz., *Totorių kampinis* – pieva (priklausė savininkui Totoriui), Alytaus r. (1982) (LKI). Iš šio vietovardžio aprašymo galima atpažinti antonomazijos tropą, kai vietoj tikrinio daiktavardžio *Totoriaus* vartojamas bendrinis žodis daugiskaitos forma.

Istorinius-kultūrinius objektus pavadinantys vietovardžiai kuriami metaforizacijos būdu, kai lyginimo pamatu eina reljefo panašumas, pvz., *Totorkalnis* – kapinės, Alytaus r. (senos totorių kapinės, dabar išlyginta) (1990) (LKI).

2. ETNONIMO TOTORIUS KONCEPTAS DLKT PASAULĖVAIZDYJE

Totoriaus konceptą „Lietuvių kalbos žodyne“ yra nagrinėjusios Danutė Liutkevičienė ir Birutė Palovienė [11]. Ištyrusios iliustracinius pavyzdžius iš viso žodyno mokslininkės nustatė, kad totoriai lietuviams dažniausiai atrodė kaip kariai, kurie visada liko svetimtaučiais.

DLKT tyrimas atskleidžia etnonimo *totorius* koncepto fragmentą, labiau akcentuojant stereotipus ir išskirtinius bruožus. „Tiriant konceptų turinį <...> reikia pasitelkti daugiau ir įvairesnės medžiagos, kad būtų atskleista su konceptu siejamos informacijos įvairovė“ [20, 9]. Šiame straipsnyje etnonimo *totorius* koncepto analizė daugiausia yra paremta konkretaus žodžio vartojimo pavyzdžiais, jo semantiniu, leksiniu ir sintaksiniu junglumu DLKT. Taip siekiama atskleisti, kaip kuriama prasmė, kartu su ja ir ideologinė implikacija, daranti įtaką nagrinėjamo etnonimo vertinimui [23, 13]. „Konceptas yra mąstymo vienetas, tam tikras būdas informacijai kaupti ir saugoti. Jis paprastai siejamas su tautos pasaulėvaizdžiu“ [19, 260]. Kalbos pasaulėvaizdis suprantamas kaip koreliuojantis su žmonių sąmonėje esančiu pasaulio vaizdu, kuriame fiksuojami svarbiausi tikrovės fragmento bruožai, apibendrinama daugelio kartų introspekcijos patirtis [19, 260]. Žmogus, stebėdamas pasaulį, jį vertina, analizuoja. Taip žmogaus sąmonėje atsiranda subjektyvus pasaulio vaizdas. Kita vertus, vertindamas, naudodamas reiškinių kategorizavimo būdus, žmogus pasitelkia visuomeninę patirtį, nes būtent visuomenė sukūrė jį kaip individą ir nulėmė jo mąstymą“ [21, 168]. *Totorius* konceptualizuojamas apibūdinant jo fizinę išvaizdą, būdo bruožus, socialinę padėtį, religiją, istoriją, kultūrą, santykius su kitais žmonėmis. Vadinasi, *totoriaus* konceptą galima įvertinti (psicho)socialiniu, fiziniu, lokalinu, demografiniu, tautiniu ir religiniu aspektais.

2.1. Etnonimo *totorius* (psicho)socialinis aspektas

(Psicho)socialinis aspektas apima būdo bruožus. Tekstyne totoriai vaizduojami kaip stipraus charakterio, draugiški, svetingi, ištikimi žmonės. Išryškėja ir kai kurios neigiamos totorių charakterio savybės.

Vienas iš pagrindinių totorių būdo bruožų yra jų draugiškumas ir svetingumas. Totoriai pasižymėjo nuoširdumu, svetingumu, rūpestingumu, visada buvo pasiruošę padėti kitiems.

1) „Tik už kelių kilometrų jie užtiko neįprastai atrodančias sodybas: ten gyveno jiems anksčiau niekada nematytos rasės žmonės – totoriai. Pasakojama, kad totoriai juos sutiko draugiškai, bet niekuo negalėjo padėti, nes patys gyveno neišsivaizduojamai skurdžiai“ (DLKT)².

2) „Kunigaikštis Andrejus, nuvykęs pas totorius ir gavęs jų pagalbą, dar kartą sutelkė jėgas prieš brolių, bet buvo Dimitrijaus sutriuškintas“ (DLKT).

3) „Nuo mirties 22-ųjų metų būsimąjį dailininką išgelbėjo totoriai klajokliai, gydę jį kumelės pienu, medumi, trynę kūną taukais“ (DLKT).

Totoriai vaizduojami kaip išprusę žmonės.

4) „Totoriai, mongolai studentų bendrabučiuose didžiudamiesi rodydavo savo knygas: „Darwinas!“, – sakė vienas, – Marxas!“, – sakė antras“ (DLKT).

5) „Tai jauna totorių šeima, gana inteligentiška ir išprususi“ (DLKT).

Tekstynė pabrėžiama totorių ištikimybė Lietuvos valstybei. Totoriai pripažino nepriklausomos Lietuvos įstatymus ir priėmė jos pilietybę, taip parodydami gebėjimą derinti savo kultūrinį paveldą su lojalumu kitai valstybei.

6) „Prieš šešis šimtus metų pirmieji totoriai ir karaimai, atvykę į Lietuvą, galėtų didžiuliais savo ainiais, kurie visada buvo ištikimi mūsų bendrai Tėvynei Lietuvai“ (DLKT).

7) „Pirma, 50 litų sidabrinę jubiliejinę monetą Lietuvos bankas išleido ne tik totorių, bet ir karaimų, šešis amžius išsaugojusių savo ištikimybę naujamai Tėvynei, garbei“ (DLKT).

8) „Pasak T. Bairašauskaitės, totoriai, tarpukaryje išsaugoję savo tikybą, tradicijas, papročius, visuomet pripažino nepriklausomos Lietuvos įstatymus, priėmė jos pilietybę“ (DLKT).

DLKT totoriai dažnai vaizduojami kaip kovinga ir karinga tauta, gebanti strategiškai planuoti ir vykdyti žiaurius ir klastingus karo veiksmus.

9) „Totoriai, sumušę rusus, įsigali Lenkijos pašonėje ir ją sumala“ (DLKT).

10) „Totoriai tik tada išdrįsdavo pulti taborą, kai jiems pavykdavo kazokus užklupti netikėtai. Visais kitais atvejais jie tik iš tolo grasindavo užpuolimui“ (DLKT).

11) „Totorių pulkų pulkai tris dienas puolė Maskvą, bet nesugebėjo palaužti jos gynėjų. Tada pabandė veikti klasta, kuri pasirodė esanti galingesnė už ginklus...“ (DLKT).

12) „Virš mūsų lauko iki vėlyvos nakties skardeno riksmas totorių, žudančių sužeistuosius, kapojančių tuos, kurie pateko nelaisvėn“ (DLKT).

Totorių grėsmė buvo tokia didelė, jog reikėjo nuolatinių finansinių ir karinių priemonių gynybai stiprinti.

13) „Kadangi LK yra nustatytas mokestis gynybai nuo totorių ir iki 100 000 auksinų kasmet sunašama į Ravą ir panaudojama samdyti kariams prieš totorius, tokią pat sumą į tam tikrą vietą kasmet turi sumokėti ir Maskva, o prireikus panaudoti prieš totorius“ (DLKT).

DLKT aptinkama ir neigiamų totorių charakterio bruožų apibūdinimų, jie vaizduojami kaip pernelyg išdidūs ir klastingi.

14) „Kazachai man patiko – tai nuoširdūs, ilgai ponų-bajų laikyti gyvuliais, neliko atmintyje išdidžiais, kaip uzbekai ar totoriai“ (DLKT).

15) „Tikrieji europiečiai yra klastingi kaip totoriai“ (DLKT).

2 „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ sakiniai straipsnyje teikiami netaisyti.

DLKT aptiktame posakyje atsispindi stereotipinis požiūris į totorius, kuris gali būti susijęs su istorinių konfliktų ir karų prisiminimais. Anot Silvijos Papaurėlytės [19, 260], kalboje atsiskleidžia kalbos vartotojų sąmonėje įsigalėjusias nuostatas, turinčias įtakos ir jų elgesiui.

16) „Žinot, yra toks posakis: nekviestas svečias blogiau nei totoriai“ (DLKT).

(Psicho)socialinis aspektas taip pat apima požiūrį į kitos tautos žmones – totorius, socialinį elgesį su jais, lietuvių ir totorių santykį, kitų tautų atstovų ir totorių santykį.

Tekstynė aprašyti totorių ir lietuvių santykiai atskleidžia totorių pagalbą lietuviams įvairiais istoriniais laikotarpiais.

17) „O Lietuvos totoriai padėjo Lietuvai kovoti su priešais ne tik prieš 600 metų, Vytauto Didžiojo laikais, bet dar valdant didiesiems kunigaikščiams“ (DLKT).

18) „Ne kartą totorių kariai rėmė Algirdą ir Kęstutį žygiuose prieš lenkus, prieš kryžiuočius, prieš rusus“ (DLKT).

Lietuviai svetingai priimdavo totorius, suteikdavo jiems prieglobstį.

19) „<...> kad tarp šių sienų gyveno totorių kunigaikštis Tachtamyšas ir kiti totorių didikai, kuriems lietuviai suteikė prieglobstį, taip pat kad čia jau sirgdamas buvo apsistojęs kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis“ (DLKT).

Šiandien totoriai yra visiškai integravęsi į Lietuvos visuomenę, laikomi draugiška bendruomene, jaučia abipusę toleranciją ir pagarbą.

20) „Gerai su totoriai sugyvenama, kadangi totoriai jau yra asimiliavęsi. Jie visą gyvenimą gyvena kaip lietuviai“ (DLKT).

21) „Lietuviai taikiai sugyvena su totoriais-musulmonais, tačiau to paties negalima pasakyti apie kai kurias kitas tautas, kurios kito tikėjimo asmenims kartais nebūna tokios tolerantiškos“ (DLKT).

Lietuvos valstybė prisideda prie totorių kultūrinio paveldo išsaugojimo.

22) „Savivaldybės padės karaimams ir totoriams sutvarkyti jų parapines kapines Vilniuje, Kaune, Alytaus, Panevėžio, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus rajonuose“ (DLKT).

23) „Dabar Vilniuje, Antakalnyje, mečetei statyti skirti du hektarai žemės, nes tada Lukiškių aikštėje totoriams būtų ir priklausę du hektarai“ (DLKT).

DLKT pavyzdžių analizė atskleidžia, kad XX a. buvusioje Sovietų Sąjungoje ir kitose valstybėse, kuriose nuo seno gyvena totoriai, jie dažnai patyrė smurtą ir diskriminaciją dėl etninės ir religinės priklausomybės, susidūrė su nesąžiningu elgesiu, apribojimais.

24) „Prievartos aktai prieš etnines mažumas Ukrainoje pasireiškia nedažnai, tačiau sistemingai – dažniausiai yra užpuolami žydai ar islamą išpažįstantys totorių tautybės asmenys“ (DLKT).

25) „Kai penkiolika banditų mušė totorius, milicija nesikišo. Kai totoriams į pagalbą atvyko kaimyninio kaimo gyventojai, milicininkai ėmė mušti totorius“ (DLKT).

26) „Visoje Rusijoje masiškai uždamos totorių mokyklos, prisidengiant sunkiai paaiškinamu žodžiu „optimizacija“ (DLKT).

27) „Dar ryškesnis susidorojimo su totoriais pavyzdys – visų Krymo totorių deportavimas 1944 m. gegužės 18 d.“ (DLKT).

DLKT pavyzdžiai rodo totorių kultūros, kalbos ir identiteto slopinimo procesus kitose šalyse. Totorių nutautinimas vyko nuolat, siekiant sunaikinti jų tapatybę ir priversti integruotis į dominuojančią kultūrą.

28) „Dabar gyvenantys dviejuose skurdžiuose kambarėliuose ir dirbantys šalia esantį sklypą Fejemai yra tipiška sugrįžusių totorių šeima. Fejem sako: „Uzbekistane totoriai

yra verčiami uzbekais ir rusais. Iš mūsų norėjo atimti kalbą, kultūrą ir identiškumą“ (DLKT).

29) „<...> iki šiol nėra nė vieno totoriams skirto televizijos ir radijo kanalo, finansuojamo iš federalinio biudžeto, nors pagal Rusijos tautinę sudėtį totoriai visoje šalyje užima antrą vietą (oficialiai yra 5 milijonai totorių), nėra net nė vienos laidos totorių kalba federaliniu lygmeniu“ (DLKT).

Kitose šalyse totoriai buvo priversti priimti kitos tautos religines tradicijas.

30) „Beje, daugelyje dar tebeveikiančių totorių mokyklų įvesta privaloma disciplina – stačiatikių tikėjimo pagrindai“ (DLKT).

31) „Totoriai nurusėjo, tapo stačiatikiais, ir Maskvos caras atstovavo šiai naujai totorių valstybingumo formai“ (DLKT).

Mišrios santuokos taip pat prisidėjo prie tautos nutautinimo, nes vaikai buvo ugdomi kitos tautos kultūroje.

32) „Šiuo metu apie 80 procentų visų Rusijos totorių – rusakalbiai. Apie 50 procentų totorių yra sudarę mišrias santuokas“ (DLKT).

Totoriai dažnai buvo persekiojami savo tėvynėje, tremiami iš jos, taip siekiant sunaikinti ir jų kultūrinį paveldą.

33) „XVIII ir XIX amžiaus pabaigoje dauguma Krymo totorių buvo ištremti iš savo istorinės tėvynės“ (DLKT).

34) „Tarybinis režimas mėgino nutraukti totorių ryšius su Krymu, tuščiuose jų namuose buvo apgyvendinti rusai, totorių mečetės buvo griauamos, kapinės naikinamos. Be to, totoriai buvo griežtai prižiūrimi, ypač Uzbekistane: jiems buvo uždrausta keliauti ir oficialiai vartoti jų kalbas“ (DLKT).

35) „Apytiksliai totorių istorikų skaičiavimu, pirmaisiais trėmimo mėnesiais dėl ligų, klimato sąlygų ir tarybinės kariuomenės žiaurumo žuvo 100 000 iš 230 000 totorių tremtinių“ (DLKT).

DLKT teikiami pavyzdžiai rodo, su kokiais sunkumais, kliūtimis susidūrė totoriai, siekdami grįžti į savo gimtinę.

36) „Iš 200 tūkst. totorių tik pusė grįžo į gimtinę, dauguma savo namus rado užimtus atsikėlėlių“ (DLKT).

37) „Vietinė valdžia nedavė totoriams žemės. Šie apsigyveno neteisėtai ir vis tiek statėsi. Totorių gyvenvietės buvo nušluotos buldožeriais“ (DLKT).

38) „Per pastaruosius šešerius metus sugrįžo apie pusė iš maždaug 500 000 Krymo totorių. Dauguma, kaip ir Fejemų šeima, susidūrė su skurdu ir nedarbu, kitiems neleidžiama įsigyti pilietybės“ (DLKT).

Totoriai siekia būti nepriklausomi ir atkurti valstybingumą.

39) „Ta proga reikėtų priminti, kad totoriai XX a. jau antrą kartą skelbia suverenitetą – 1918-aisiais Kazanėje buvo įkurta nepriklausoma valstija Idel-Uralas, apimanti Totoriją ir Baškiriją“ (DLKT).

40) „<...> niekada nepasirašė jokių dokumentų apie savanorišką išitraukimą į Rusijos sudėtį, todėl prievarta paverpta bei užkariauta totorių tauta turi teisę, o svarbiausia ir nori siekti Nepriklausomybės“ (DLKT).

DLKT publicistinių tekstų analizė atskleidė, kad totoriai XX a. buvusioje Sovietų Sąjungoje ir nuo seno gyvenamosiose kitose valstybėse patyrė diskriminaciją, smurtą, dažnai būdavo persekiojami, slopinama jų kultūra, kalba, religija. Todėl totorių ir kitų tautų santykiai su valdžia buvo neigiami ir sudėtingi. Lietuviai, priešingai, į totorius žiūrėjo kaip

į karingą, kovingą tautą, juos paprastai vertino kaip draugiškus, svetingus, ištikimus, teikusius pagalbą, o lietuvių ir totorių tarpusavio santykiai dažniausiai buvo geri.

2.2. Etnonimo *totorius* fizinis aspektas

Fizinis aspektas apima asmens antropologinį tipą (fizinius žmogaus kūno bruožus, išvaizdą, fiziologiją) ir aprangą.

Totoriai dažnai apibūdinami pagal specifinius išvaizdos bruožus, kurie juos skiria nuo kitų etninių grupių atstovų.

41) „Jo įkypos akys ir išsišovę skruostikauliai liudijo, kad tarp šio žmogaus protėvių slavų neišvengiamai būta ir totorių ar kalmukų“ (DLKT).

42) „O valdžia pasiuntė į Žemaitiją totorius: juodos, siauros akys žudė siaubo išplėstas mėlynas, pilkas ir rudas“ (DLKT).

43) „<...> devyniolikos metų sulaukusiai grakštaus stoto tamsiaplaukei, didžiulių, kiek įkypų akių merginai, kurios veidas sakė, kad joje gal yra kažkiek ir totoriško kraujo“ (DLKT).

44) „Vežimo priešakyje atsisdėjo ant savo sulenktų kojų vežikas, nedidelis, liesas, reta barzdele baškiras ar totorius“ (DLKT).

DLKT sakiniuose totoriai yra apibūdinami kaip judrūs, nepailstantys, taiklūs. Šios savybės buvo naudingos karyboje.

45) „Kazokai, petihorai ir Lietuvos totoriai dėl savo judrumo praversdavo netikėtiems antpuoliams, belaisviams imti, tolimiems žygiams, kai tekdavo apeiti ar apsupti priešo pozicijas“ (DLKT).

46) „Mat nors tarytum kokių furijų užduoti totoriai nepailsdami spaudė besitraukiančius raitelius stačiai per šaulių leidžiamą salvių audrą“ (DLKT).

47) „Tačiau taikli totoriaus strėlė pervėrė trimitininką, nespėjusį baigti signalo“ (DLKT). Svarbi totorių kultūrinės ir religinės tapatybės dalis – galvos uždangalas hidžabas.

48) „Totorių hidžaba skiriasi nuo Centrinėje Azijoje bei Artimuosiuose Rytuose paplitusių parandžų ar čadurų, uždengiančių visą veidą, paliekant tik skyles akims“ (DLKT).

Iš DLKT publicistikos tekstų analizės matyti, kad etnonimo *totorius* konceptas siejamas su tipiškais išvaizdos bruožais, fizinėmis savybėmis.

2.3. Etnonimo *totorius* lokalinis aspektas

Lokalinis aspektas atsispindi sakiniuose, nusakančiuose analizuojamąjį objektą – vietą.

Totoriai buvo įkurdinti Lietuvoje strateginiais tikslais stiprinant valstybę. XIV a. pabaigoje jie buvo perkelti į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, siekiant užtikrinti šalies gynybą ir sustiprinti svarbius valstybės centrus. Totoriai buvo telkiami į savarankiškas gyvenvietes, dažnai įkurdinamas prie miestų arba strategiškai svarbiose vietose, kad apsaugotų miestus.

49) „A. Miškinis taip pat apsiriboja vienu sakiniu: „XIV a. pabaigoje gynybos sumetimais Vytauto įkurdinti totoriai <...> telkėsi į savarankiškas gyvenvietes, kurios glaudėsi prie miesto branduolio arba buvo atokiau nuo jo“ (DLKT).

50) „1397 m. Vytautas atgabeno į Lietuvą totorių. Dalį jų apgyvendino Vilniaus ir Trakų priemiesčiuose, o kitą dalį atokiau kaimuose, kad saugotų priėjimus prie miesto“ (DLKT).

Totorių gyvenvietės – Keturiasdešimt Totorių kaimas prie Vilniaus, Raižiai Alytaus rajone ir Nemėžis prie Vilniaus – tapo totorių bendruomenės centrais, išlaikiusiais jų kultūrą ir tradicijas.

51) „O tų draugų vis būdavo. Išlikę seni totorių kaimai. Keturiasdešimt Totorių prie Vilniaus, Raižiai Alytaus rajone, Nemėžis prie Vilniaus – visi turi savo seną istoriją ir tolimą praeitį“ (DLKT).

52) „Tokia yra viena seniausių ir didžiausių totorių gyvenviečių Lietuvoje – Keturiasdešimties Totorių kaimas. Vilniaus apylinkėse jis išsiskiria tiek savo garsia praeitimi, tiek dabartiniu dar archajišku pavidalu“ (DLKT).

Ilgalaikį totorių gyvenimą Lietuvoje ir jų reikšmę šalies istorijai liudija tai, kad 1997 m. buvo švenčiamas 600 metų totorių oficialaus apgyvendinimo Lietuvoje jubiliejus.

53) „Kitais metais sukanka šeši šimtmečiai, kai totoriai ir karaimai oficialiai apgyvendinti Lietuvoje 1397 m.“ (DLKT).

54) „Bibliotekose, kultūros centruose, muziejuose bus surengtos parodos, atspindinčios Lietuvos totorių ir karaimų istoriją, buitį, dabartinį gyvenimą, pasakojančios apie iškilus šių tautybių žmones“ (DLKT).

2.4. Etnonimo *totorius* demografinis aspektas

Demografinis aspektas yra susijęs su totorių paplitimu tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse.

Totoriai Lietuvoje ir kitose gyvenamosiose vietose nėra plačiai paplitę, sudaro nedidelę visuomenės dalį. Vis dėlto jie išlaikė savo unikalius papročius ir tradicijas, padėjusius jiems išlikti per šimtmečius.

55) „Ir ne veltui rašau žodžius „Lietuvos totoriai“. Būtent taip ir vadinama ta etninė totorių grupė, gyvenanti Lietuvoje. Jeigu tik užeisite į Lietuvos totorių namus, būtinai pamatysite muchiras, arabiškais rašmenimis meniškai parašytas ištraukas iš Korano“ (DLKT).

56) „Rašydama apie pažįstamą ir artimą jai Lietuvos totorių bendruomenę, straipsnio autorė primena, kokia negausi ši mūsų krašto tautinė mažuma. Tik musulmonų tikėjimas padėjo jai neišnykti per kelis šimtmečius“ (DLKT).

57) „Pagal 1923 m. gyventojų surašymo duomenis, Lietuvoje buvo 961 šios tautybės atstovas, 1979 m. mūsų šalyje gyveno jau 4006 totoriai. Beje, tai sudarė vos 0,1 procento visų Lietuvos gyventojų“ (DLKT).

58) „Šiandien Vytauto Didžiojo pasikviestų į Lietuvą totorių karių palikuonių jau nedaug“ (DLKT).

59) „Kaip pripažįsta patys totorių bendruomenės atstovai, totoriai – jau senokai nesivystantis etnosas“ (DLKT).

Daug totorių gyvena Tatarstane, kitose šalyse totorių bendruomenė taip pat sudaro tam tikrą etninę grupę.

60) „Pagal Rusijos tautinę sudėtį totoriai visoje šalyje užima antrą vietą (oficialiai yra 5 milijonai totorių)“ (DLKT).

61) „Tačiau, oficialiais duomenimis, pačiame Tatarstane totoriai dabar sudaro daugumą – 53 procentus visų gyventojų“ (DLKT).

62) „Šiuo metu daugiausiai totorių gyvena Baltarusijoje – 13 tūkst., Lenkijoje ir Lietuvoje – po 5 tūkst.“ (DLKT).

2.5. Etnonimo *totorius* tautinis ir religinis aspektas

Tautinis ir religinis aspektas apima kultūrinės ir religinės tradicijas, amatus, kulinarinį paveldą, totorių kalbą.

Totoriai išlaikė savo kultūrinės tradicijas, ypač laidojimo papročius.

63) „Šalia mečetės esančiose kapinėse mirusieji laidojami be karstų, per laidotuves ir kitas šeimos šventes negalima gerti alkoholinių gėrimų. Totorių kapinėse ant antkapių negalima kalti mirusiųjų portretų“ (DLKT).

64) „Nemėžyje gyvenantys totoriai savo kalbos jau nebemoka, tačiau laikosi papročių. Šalia mečetės esančiose kapinėse mirusieji laidojami be karstų“ (DLKT).

Totorių bendruomenės nariai moko jaunimą senųjų religinių tradicijų, siekdami, kad totorių (musulmonų) tikėjimas būtų išsaugotas.

65) „Islamo paslaptis totoriams dėsto Libano studentai. Toli gražu jau ne visi Lietuvoje gyvenantys totoriai moka melstis. Nuo šio rudens mečetėje mokosi 30 vaikų. Islamo religiją jiems dažniausiai dėsto iš Libano į Kauną mokyti atvykę studentai“ (DLKT).

66) „Anot totorių dvasininko – imamo Miko Chalecko, visi tikintieji iš ryto susirenka į mečetę melstis. Po pamaldų vieni kitus vaišina saldainiais, pyragėliais“ (DLKT).

67) „Lietuvos totorių bendruomenių sąjungos pirmininkas Adas Jakubauskas svarsto, kad galbūt kaip tik islamas per šešis šimtmečius jiems padėjo išlaikyti savo identitetą“ (DLKT).

Totoriaus konceptas siejamas ir su kailiadirbyste, vienu iš pagrindinių amatų, kuriuo garsėjo Lietuvos totoriai. Ši profesija ir su ja susijusios žinios buvo perduodamos iš kartos į kartą, amato paslaptimis kartais buvo dalijamasi su lietuviais. Vadinasi, „koncepto apimtis ir jam priklausančios informacijos pobūdis yra nulemti ne tik su tauta siejamos kultūrinės atminties, bet ir individualios patirties“ [19, 260].

68) „Amato paveldėjimas iš kartos į kartą ypač būdingas Lietuvos totoriams. Kailiadirbės buvo netgi moterys. Totoriai stengėsi, kad šis amatas, paveldėtas iš protėvių, „neišeitų iš giminės“ (DLKT).

69) „Nors kailiadirbystė turėjo gana ryškią uždarmo ir konkurencijos tendenciją, tačiau lauko tyrimai liudija ir priešingai: totoriai kailiadirbiai prašomi neatsisakydavo patarti lietuviams meistrams, o samdyti darbininkai nusižiūrėdavo ir daugiau, negu jiems buvo parodoma“ (DLKT).

70) „Nenorėdami konkurencijos ir tęsdami tradicijas, jie net vengė priimti mokinių ir mokė tik savo vaikus. Buvo ir retų išimčių, kai totoriai kailiadirbiai priimdavo iš toliau atvykusį mokinį, kuris išmokęs amato išvykdavo dirbti kitur“ (DLKT).

71) „Lauko tyrimai ir literatūra leidžia manyti, kad geležinius kailių minkštinimo kablius į Lietuvą atvežė Lietuvos totoriai“ (DLKT).

Totoriai vertėsi daržininkyste ir mokė jos lietuvius.

72) „Totoriai ir karaimai buvo ne tik narsūs kariai, bet ir prityrę daržininkai, mokę lietuvius šio ūkininkavimo paslapčių“ (DLKT).

73) „Daržoves pradėta auginti tik Vytauto laikais, kai šalyje apsigyveno totorių“ (DLKT).

74) „Geriausieji daržininkai vis tik dar pas mus svetimtaučiai. Kas išmokė agurkus auginti? Vytauto atsikviesti totoriai!“ (DLKT).

Totorių kulinarinis paveldas yra tradicinis totoriškas šimtalapis.

75) „Beje, šeimnininkės gali ir tradicinio totoriško saldumyno „šimtalapio“ pasiūlyti“ (DLKT).

Totoriai itin vertina patiekalus iš arklienos.

76) „Arkliena – nacionalinis totorių valgis. Tikras totoriškas bifšteksas gaminamas iš arklienos!“ (DLKT).

77) „Totoriai sako, kad nėra geresnės mėsos už arklieną“ (DLKT).

78) DLKT iliustraciniuose pavyzdžiuose teikiama informacija apie totorių kalbą ir vardyną. 78) „Tuo tarpu totoriai prarado savo kalbą, kaip tvirtinama, jau šešioliktajame amžiuje“ (DLKT).

Totorių asmenvardžiuose ir jų rašyboje atsispindi kultūrinė ir kalbinė įtaka vietovės, kurioje gyventa.

79) „Dali asmenvardžių, įtrauktų į krikščionių kanoninę vardyną, Lietuvos totoriai galėjo gauti ne per krikščionis, o tiesiai iš Senojo bei Naujojo Testamento arba iš Korano“ (DLKT).

80) „Kokios buvo lietuviškos mažybinės priesagos -ul- paplitimo totorių vardyne priežastys? Ar buvo suvokiama jos darybinė reikšmė, ar paprasčiausiai buvo kopijuojami kaimynystėje gyvenančių lietuvių asmenvardžiai?“ (DLKT).

81) „Krikštavardžių XVI a. Lietuvos totorių vardyne galėjo atsirasti dėl mišrių santuokų su krikščionėmis, pvz., baltarusėmis ir Maskvos belaisvėmis“ (DLKT).

82) „Tiesa, totorių vardyne dažniau pasitaiko krikštavardžių, kuriuos vartoja stačiatikiai, pvz., Vasilijus (*Авньчъае*), Elijas (*Чѣу*)“ (DLKT).

Išanalizavus etnonimo *totorius* konceptualizavimą DLKT, išryškėja totorių požiūris į savo tautą ir tradicijas: totoriams svarbu išsaugoti savo (musulmonų) tikėjimą, laidojimo papročius, pagrindinius amatus, kulinarinį paveldą. Su tautiniu ir religiniu aspektu susiję DLKT sakiniai atskleidžia totorių stereotipinį įvaizdį, susiformavusį lietuvių visuomenėje: totoriams būdingi išskirtiniai kultūriniai ir religiniai papročiai, perduodami iš kartos į kartą.

IŠVADOS

Galima teigti, kad totoriai, daugiau nei prieš 600 metų atvykę į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, tapo neatsiejama šalies istorijos ir kultūros dalimi. Jie integravosi į vietinę visuomenę, bet išlaikė savo tautinį identitetą bei religiją. Jų kultūrinis paveldas, religija ir papročiai praturtina Lietuvos kultūrinį kraštovaizdį.

Analizuojant onimų su šaknimi *totor-* semantiką, etnonimo *totorius* konceptualizavimą DLKT, atsiskleidė totorių lokalizacija tam tikrose teritorijose, jų stereotipinis vaizdavimas lietuvių visuomenėje semantiniais – (psicho)socialiniu, fiziniu, lokalinu, demografiniu, tautiniu ir religiniu – aspektais. Lietuvoje paplitę vietovardžiai su šaknimi *totor-* rodo totorių gyventas ar gyvenamąsias vietas, vietinių gyventojų požiūrį į totorius ir atskleidžia onimų kilmę iš etnonimo *totorius*, asmenvardžio *Totorius* arba kito vietovardžio.

Ištyrus vietovardžių su šaknimi *totor-* semantiką, pastebėta, kad perkeltine – metaforine arba metonimine – reikšme sudaryti gyvenamųjų vietų, hidrografiniai, orografiniai, istoriniai-kultūriniai, žemės dangos pavadinimai. Metaforiniai onimai grindžiami vaizdo panašumu ir remiasi dviejų daiktų analogija, kai lyginimo pagrindu eina fiziniai daikto požymiai – kalvotas reljefas, kai tam tikra vietovė vaizduojama kaip turinti kalnui būdingų bruožų, šulinys, sala, bala, upė, tiltas, kelias, raistas. Todėl galima numanyti, kad totoriai buvo įsikūrę ir kalvotose, ir drėgnose vietose. Metoniminiai onimai remiasi vieno daikto pavadinimo keitimu, kiekybiniu daiktų santykiu, kai objekto klasifikacinis parametras, tipas ir onimas susiję dalies ir visumos arba rūšies ir giminės santykiais: šlaitas ir kalnas (*Totoršlaitis* – kalnas), kalnas ir takas (*Totorkalnis* – takas), sodyba ir takas (*Totorviečių sodybos* – takas), straumė ir upelis (*Totorkalnio straumė* – upelis), kiemas ir kaimas (*Totorkiemis* – kaimas), plynė ir pelkė (*Totorplynė* – pelkė), vieta ir kaimas (*Totorviečiai* – kaimas).

DLKT publicistikos tekstuose teikiami duomenys, pasitelkti kalbiniam ir kultūriniam etnonimo *totorius* konceptui atskleisti, atspindi istorinį ir dabartinį totorių vaizdavimą tautos sąmonėje, kintantį požiūrį į totorius ir jų vertinimą. Totoriai vaizduojami kaip tauta, tausojanti savo istorinį ir kultūrinį paveldą. Tekstynose dominuoja teigiamai vertinami stereotipai – totoriai lietuvių sąmonėje išlieka kaip drąsūs kariai, lojali ir svarbi bendruomenė, prisidėjusi prie Lietuvos valstybės formavimo bei gynybos ir valstybės stiprinimo. Antra vertus, tyrimas atskleidė neigiamą požiūrį, rodantį, jog visuomenės sąmonėje vis dar egzistuoja tam tikros išankstinės nuostatos dėl totorių išvaizdos, būdo bruožų. Tokie tyrimai padeda atskleisti, kaip kalbiniai ištekliai formuoja visuomenės suvokimą apie skirtingas tautines grupes ir prisideda prie socialinės sąmonės konstravimo bei etninių santykių supratimo.

Gauta 2025 03 21

Priimta 2025 06 03

Šaltiniai ir literatūra

- [1] ANGLICKIENĖ, Laima. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Kaunas: Versus Aureus, 2006. 271 p.
- [2] BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. *Lietuvos totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1996. 331 p.
- [3] BAIRAŠAUSKAITĖ, Tamara. Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje: totoriai ir karaimai. *Lietuvos istorijos studijos*, 2008, p. 1–369. [Žiūrėta 2025 01 20]. Prieiga per internetą: <<https://www.zurnalai.vu.lt/lietuvis-istorijos-studijos/article/view/8752/6424>>
- [4] ČIRŪNAITĖ, Jūratė. 2021. *Lietuvos totorių vardynas iki pavardžių susidarymo XVI–XVII a.* Mokslinių straipsnių rinkinys. Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, 2021. 197 p.
- [5] DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. [Žiūrėta 2024 12 15]. Prieiga per internetą: <<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>>
- [6] FABIJONAVIČIUS, Juozas. Totoriai – Lietuvos senbuviai. *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, Nr. 12, p. 24–25. [Žiūrėta 2025 01 20]. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:B.03~2006~1367163255725/B.03~2006~1367163255725.pdf>
- [7] JAKUBAUSKAS, Adas; SITDYKOV, Devidas; DUMIN, Stanislav. *Lietuvos totoriai istorijoje ir kultūroje*. Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, 2009. 307 p.
- [8] KRIČINSKIS, Stanislovas. *Lietuvos totoriai*: istorinės ir etnografinės monografijos bandymas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993. 279 p.
- [9] KOŽENIAUSKIENĖ, Regina. *Retorika: iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001. 461 p.
- [10] LANGENDONCK, van Willy. 2013. A Semantic-Pragmatic Theory of Proper Names. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2013, Nr. 69, p. 99–130. [Žiūrėta 2024 11 20]. Prieiga per internetą: <<https://journals.lki.lt/actalinguisticallithuanica/article/view/960>>
- [11] LIUTKEVIČIENĖ, Danutė; PALOVIENĖ, Birutė. Totoriai Lietuvių kalbos žodyno pasaulėvaizdyje. *Verbum*, 2021, t. 12, p. 1–8. [Žiūrėta 2025 03 10]. Prieiga per internetą: <<https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2021~1670018030601/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>>
- [12] LKI – *Lietuvių kalbos institutas*. Vardyno archyvo pagrindinė kartoteka.
- [13] LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. [Žiūrėta 2025 03 10]. Prieiga per internetą: <https://ekalba.lt/lietuviu-kalbos-zodynas/>
- [14] LUKOŠEVIČIŪTĖ, Gintarė. Kauno musulmonų religinė bendruomenė: istorija ir dabartis. *Tautinės mažumos Lietuvoje: virsmai ir atmintys*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2014, p. 174–188, 268–269.

- [15] LVGDB – Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė. [Žiūrėta 2025 03 10]. Prieiga per internetą: <<https://ekalba.lt/lietuvos-vietovardziu-geoinformacine-duomeniu-baze/>>
- [16] MICKIENĖ, Ilona; BARANAUSKIENĖ, Rita. Lithuanian Place Names with the Stem totor-. *Respectus Philologicus*, 2025, Nr. 47 (52), p. 38–49.
- [17] MIŠKINIENĖ, Galina. *Seniausieji Lietuvos totorių rankraščiai: grafika, transliteracija, vertimas, tekstų struktūra ir turinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001. 262 p.
- [18] MIŠKINIENĖ, Galina. *Ivano Laucevičiaus kitabas. Lietuvos totorių kultūros paminklas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009. 800 p.
- [19] PAPAURĖLYTĖ, Silvija. Kai kurie TURGAUS koncepto ypatumai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2010, t. 10, p. 259–267.
- [20] PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ, Silvija. Draugas ir priešas kaip pasaulio kategorizacijos atskaitos taškai lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Acta Linguistica Lithuanica*, 2023, t. 88, p. 206–225. [Žiūrėta 2025 02 19]. Prieiga per internetą: <<https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/2246/2339>>
- [21] SAKALAUSKIENĖ, Vilija. Žmogaus konceptualizavimas vakarų aukštaičių kauniškių šnektų žodynuose. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, 2018, t. 5, p. 167–188.
- [22] VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ, Loreta. Latvis „Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno“ pasaulėvaizdyje. *Baltų filologija*, 2021, t. 30, Nr. 1–2, p. 152–176. [Žiūrėta 2024 12 15]. Prieiga per internetą: <<https://www.lituanistika.lt/content/94206>>
- [23] VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ, Loreta; ČIŽIK-PROKAŠEVA, Veslava; GRITĖNIENĖ, Aurelija; LIUTKEVIČIENĖ, Danutė; GAIDIENĖ, Andželika. *Lietuvio kaimynai: draugai ar priešai? Kalbinė vaizdinių analizė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2022. 627 p.
- [24] VANAGAS, Aleksandras. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis, 1970. 428 p.
- [25] VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. [Žiūrėta 2024 11 15]. Prieiga per internetą: <www.vle.lt>

RITA BARANAUSKIENĖ, ILONA MICKIENĖ, AIRIDA PAŽĖRAITĖ

What the Locations of Settlements and Textual Data Reveal about the Tatars

Summary

The Tatars of Lithuania are one of the oldest ethnic minorities residing in the Republic of Lithuania. Ethnically and culturally distinct from the dominant majority of the country's population, the Tatars have preserved their culture, national identity, and religious traditions.

This article aims to discuss the historical and cultural situation of the Tatar minority in Lithuania, analyse their settlements, examine place names associated with Tatars, and explore the conceptualisation of Tatars. The research material was collected from the Lithuanian Spatial Information Portal (<https://www.geoportal.lt/>), the Catalogue of Lithuanian Place Names at the Institute of the Lithuanian Language, and the texts from the press included in the Corpus of the Contemporary Lithuanian Language. The semantics of place names referring to settlements were studied using semantic analysis, considering the semantic features and motivations of these names. The representation of Tatars in the corpus was analysed using corpus linguistics, interpretative, and descriptive methods.

The semantic analysis of place names with the root *totor-* indicates that these names are often linked to Tatar settlements, history, and culture. The data from the Contemporary Lithuanian Language Corpus, examined from semantic perspectives – psychological, social, physical, locational, demographic, national, and religious – provide a deeper understanding of the formation of the Tatar image in the Lithuanian language, reveal existing stereotypes, and highlight the Tatars' cultural heritage.

Keywords: place names with the root *totor-*, semantic analysis, concept of the ethnonym *totorius*, corpus linguistics